

Vztahy Československa a Sovětského svazu v době úpadku a rozpadu sovětské říše.

Ing. Timur KASHAPOV

Dizertační práce, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Praha 2018. 188 stran včetně příloh.

Zájem badatelů o historické procesy, ať již se jedná o cesty obecně považované za neúspěšné vývojové cesty či slepé uličky, můžeme považovat za příznak toho, že se dnes mění vnímání současného řádu a jeho legitimacy. Vazba k současnosti klade relativně vysoké nároky na každého badatele, a to ve smyslu rozpracování analytického instrumentária s důkazem, že analýza dosud neviditelných potenciálů dobového uspořádání i retardačních elementů a systémových deficitů zaslouží naši pozornost, stejně jako na přesvědčení, že cílem historické rekonstrukce specifické racionality není tento režim ospravedlnit, ale jeho kritická analýza.

Práci lze již na první pohled hodnotit jako velmi zdařilou. Autor reflektuje badatelské otázky, vysvětluje zcela názorně své postupy, které ho přivedly k jeho nejvýznamnějším tvrzením a konstatováním, a to nikoliv v autoritativní formě.

Autor testuje velmi důležitou, byť poněkud provokativní tezi, že Sovětský svaz až do přestavby (perestrojky) své satelitní spojence včetně Československa subvencoval poskytováním levnějších surovin a odebíráním spotřebního zboží za vyšší než světové ceny. Tato závislost však odlišně od očekávání nevedla k vytvoření společného hospodářského prostoru a naopak prohlubovala závislost na administrativně-direktivním řízení ekonomiky vedoucího nakonec ke krachu celého systému. T. Kashapov se ve své práci opírá o tezi západní sovětologie z přelomu 70. a 80. let 20. století, že SSSR v 70. letech neusiloval primárně o vykořisťování svých satelitů, ale z ekonomického hlediska je v podstatě subvencoval (dodávky levnějších surovin a dovoz spotřebního zboží za nadsazené ceny). Přestože autor tuto tezi mechanicky nepřijímá, na základě modelů výpočtů z konce 70. a počátku 80. let dospěl při analýze pro osmdesátá léta k tomu, že uvedený systém sovětských subvencí trval až do období přestavby, kterou sovětská ekonomika neustála. Za autorův přínos

do případné debaty o možnostech socialistických ekonomik a příčinách jejich kolapsu, lze považovat dílčí závěr, že systém sovětských subvencí měl konec konců retardační účinky pro obě země. Československá ekonomika nemohla využít svého potenciálu na mezinárodním poli a dostala se v 70. a 80. letech do stále větší závislosti na SSSR. Přestože tato závislost byla kompenzována uvedenými sovětskými subvencemi, krizi celého systému jen prohloubila a potvrdila jeho neschopnost soutěže na globálním poli kvalitou i kvantitou. Nicméně než celý systém zkolaboval, mohl po právu vzbuzovat dojem, že je založen na relativně mnohovrstevné hospodářské spolupráci. T. Kashapov ve své disertaci představuje z hlediska forem přehled pozoruhodné spolupráci SSSR a Československa v průmyslu, ve vojenství i ve vědě. Současně si je vědom i jejích negativních stránek představujících jistou statičnost či dokonce strnulost. Ta nebyla vnímána jako pozitivum ani v dané době.

Do takto zarámovaného přehledu autor zasadil pokusy o hospodářské reformy, a to andropovovskou reformu z roku 1983 a následně Gorbačovovu přestavbu. Ačkoliv T. Kashapov dokládá jistou příbuznost obou pokusů, je si vědom, že andropovovská reforma byla založena na disciplinaci a růstu výkonu dosavadního výkonu stávajícího systému. Gorbačovova perestrojka však představovala změnu systému, zejména na integraci tržních prvků do systému administrativně řízení ekonomiky, nicméně vedla ke zhroucení systému. Autor velmi přesně vystihl podstatu andropovovské reformy (s. 33-39) i příčiny ztroskotání Gorbačovovy přestavby hospodářství o několik let později (s. 53-68).

Z pozice oponenta bych se zaměřil na následující témata či připomínky, které mohou evokovat jisté pochybnosti či se mohou stát podněty pro případné autorovo další zkoumání této problematiky.

Začal bych nejprve autorovou ústřední tezí o subvencování československé ekonomiky ze strany Sovětského svazu. Tu by mohl zpochybnit fakt, že se československé hospodářství po roce 1989 velmi rychle a plynule přeorientovalo na Německo (SRN) či obecně na Západ a přizpůsobilo se tedy novým podmínkám tržní ekonomiky za cenu jistých ztrát a nutných strukturálních změn. V případě, že by se následně v dalším bádání potvrdily vysoké adaptační schopnosti československé ekonomiky na konci osmdesátých let 20. století, znamenalo by to, že teze o „subvencování“ pro pojetí sovětsko-československých hospodářských vztahů v období normalizace není zcela adekvátní. Pokud by byla československá produkce odebíraná Sovětským svazem za vyšší ceny méně kvalitní důsledkem politických a strukturálních tlaků, pak lze jen sotva uvažovat o subvencování Československa a naopak je nutné se přiklonit k tezi o jeho ekonomickém podřízení s pokusy

o dílčí kompenzace. Československo by tedy v tomto modelu výkladu z celého systému neprofitovalo a nebylo by „subvencováno“ v pravém smyslu slova, ale dostávalo by jen kompenzace za svou podřízenost po roce 1968 s nucenou orientací na extenzivní „zásobování“.

Další připomínka je zaměřena na nedostatečné vysvětlení, proč v určitém období docházelo k reformám či pokusu o ně. I když na ně autor narazí, jako např. v případě andropovovských reforem či pozdější perestrojky, nabízí buď obecné vysvětlení a deklarace jako „možnosti extenzivního rozvoje byly prakticky vyčerpány“ nebo „technologický vývoj průmyslových kapacit se zastavil, zaostávání strojů a zařízení narůstalo, návratnost kapitálových investic v průmyslu i v zemědělství se rychle snižovala“ či „zdroje už nestačily k uspokojení narůstajících potřeb národního hospodářství“ (s. 31-32) nebo se v posledku přikloní k myšlence jednostranné determinace hospodářství politikou, resp. úlohou generálního tajemníka. (s. 32). Nehodlám nikterak zpochybňovat ani jeden z uvedených faktorů, nicméně pro porozumění, proč došlo ke změnám, by bylo vhodné tyto faktory výkladově propojit a poukázat na to, jak doboví experti a klíčoví hráči viděli ekonomické problémy své doby, jaká byla jejich představivost vzhledem k možným alternativám a jaká byla hierarchie vyjednávání pro prosazení změn v administrativním rozhodování, vyznačující se vysokým stupněm strnulosti.

Třetí připomínka se týká de facto absence analýzy vztahů v rámci RVHP, což mě poněkud překvapilo. Přestože tato problematika je v práci zmiňována na několika místech, nikoliv však systematicky. Takováto analýza by mohla podpořit či nepodpořit argumenty ohledně „subvencování“ Československa Sovětským svazem či jeho podřízenosti a využít relativně živé diskuse na mezinárodní úrovni.¹ Tento moment bych si dovolil dokonce vyostřit v souvislosti s případným publikováním některých výsledků dizertace v angličtině, kdy by tento motiv nutně nemohl zůstat stranou a současně by autorovi umožnil vstup do evropského vědeckého prostoru.

Čtvrtá, poslední připomínka vyjadřuje jistou interpretační nezakotvenost. Zejména je patrná na místech, kde autor přejímá dikci dokumentů s možným nedostatečným odstupem od tehdejších interpretací. Stěží dnes napíšeme, že ekonomický systém byl založen na „absenci osobní iniciativy“, což je uvedeno sice jen v úvodu práce (s. 11), ale nekoresponduje to

¹ Suvi Kansikas: *Trade Blocks and the Cold War. The CMEA and the EC challenge 1969-1976*, University of Helsinki 2012; Dagmara Jajesniak-Quast: The "European Coal and Steel Community" of the East: the Comecon and the failure of socialist integration, in: Müller, Uwe / Schultz, Helga (eds.): *National Borders and Economic Disintegration in Modern East Central Europe*, Berlin 2002, s. 223-244. Viz také další texty.

s historickou skutečností. Podle pramenů byl systém v pořádku, ale chyběla „jen“ osobní iniciativa lidí. Ani nazývat import technologií ze Sovětského svazu „pomocí“ (s. 48 a další) není příliš vhodné, neboť tak přebíráme rétoriku hegemonu, který „pomáhá“. Těmto formulacím odporují autorova vyhraněná tvrzení, např., že „[plánování] nebylo schopno přirozené evoluce k intenzivnímu typu ekonomického růstu [čímž se] jen potvrzovala skutečnost, že sovětský systém může fungovat jen pod tlakem totalitárního teroru a mobilizujícího strachu“ (s. 51). Nechci autorovi předepisovat hodnocení Sovětského svazu jako „vládného“ státu, který „pomáhá“ přátelům, či jako „říši zla“, založenou na strachu a totalitárním teroru. Nicméně by měl autor obraz SSSR sjednotit, aby nepůsobil ambivalentně.

V souvislosti s uvedenými čtyřmi připomínkami bych ještě zmínil některé dílčí nejasnosti spíše technického rázu, které by autorovi mohly pomoci při další práci s textem. Autorem deklarované „hledání pravdy“ (s. 10) ve světle nabízeného relativně interpretativního výkladu může vyznít poněkud naivně. Dále, z některých uváděných prací, jako např. z Brownova Vzestupu a pádu komunismu autor cituje jak z anglického originálu, tak z českého překladu. Konečně autorem užívaný anglický prepis ruštiny působí v českém prostředí rušivě.

Výše uvedené připomínky i poznámky více méně technického rázu nijak nesnižují kvalitu předložené dizertační práce, která přes některá otevřená místa představuje důležitý příspěvek k problematice československo-sovětských vztahů a diskusím o nich, stejně jako o příčinách zhroucení komunistických režimů. Přeloženou doktorskou dizertaci velmi rád doporučuji k úspěšné obhajobě.

V Praze, 21. 12. 2018

Doc. PhDr. Michal P u l l m a n n , Ph.D.
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy